

Diósi Ágnes

A cigány családsegítés kérdőjelei

A cigány családokra irányuló szociális munkát az elmúlt évtizedekben két irány, kétfajta szemlélet jellemezte.

Az egyik irány a többségi társadalom igényeiből, követelményeiből indul ki, ebből a nézőpontból közelíti meg a cigányságot. Miután a többség cigányokról alkotott véleménye nagymértékben előítéletes, ebből a megközelítésből a többségtől elütő, zavaró külső jegyek tűnnek fel, az okok és összefüggések elemzésének kötelezettsége nélkül, a cél pedig: ezeknek mielőbbi eltüntetése. *Ad absurdum*: a cigányok szűnjenek meg cigányok lenni.

A másik irány a cigányok emberi jogaiból indul ki, helyzetük tényszerű feltárására, etnikai mivoltuk, értékeik megismerésére alapoz, érdekeiket közvetíti a többségnek, végső soron nemzetiségi törekvéseket is megfogalmazhat.

Az egyik iránynak Mária Terézia erőszakos asszimilációs politikájától illetve József főherceg jóhiszemű utópiájától kezdve hosszú előzménye van társadalmunkban.

A másik irány a Kádár-korszak „szocialista” jelszavakba burkolt asszimilációs programja ellenében bontakozott ki, és a mai napig ellenzéki attitűdöt feltételez. Érvényesülését bonyolítja az ellenzéki ségen belül ki-rajzolódó különböző, esetleg egymásnak ütköző álláspontok egyidejű jelenvalósága. Például: a szociológiai vagy etnikai természetű problémaérzékenység. Időről időre feszültségek támadnak a cigány értelmiség és a nem-cigány, de az ügynek elkötelezett progresszív értelmiség között. A cigányok úgy érzik, a nem cigányok nem értik igazán, amit ők mindenkinél jobban tudnak. A nem cigányok úgy érzik, hogy a cigányok bizalmatlanok a felkínált – és égetően szükséges – szaktudással szemben. S miközben a gondok egyre súlyosabbak, a tennivalók égetőbbek, belső harcok osztják meg a cigány értelmiséget is. A helyzet mindinkább kezelhetlenné válik.

A jelen állapot kialakulásában az első – nevezzük *asszimilációs*nak – irányzat is ludas. Vegyük hát szemügyre ennek tipikus jegyeit és megnyilvánulásait a szociális munkában.

Az egyik alaptétel, hogy *a cigányokat rá kell szoktatni a rendszeres munkára*. A követelmény teljesen figyelmen kívül hagyja a tényt, hogy a ci-

gányok évszázadokon keresztül *munkavégzők* voltak hazánkban. Igaz: hagyományos mesterségeiket sosem legalizálta semmilyen céh vagy ipartestület; alamizsna-mértékű jövedelmük csak a társadalmon kívüli puszta létfenntartásra volt elég. Termékeik, szolgáltatásaik iránt egyre szűkült a kereslet; az 1945-ös korszakváltás kétségbeejtő helyzetben találta őket.

Az új rend rajtuk kívül széles középrétegeket is „átnevelendőnek” ítélte, kihúзва a talajt sok értelmes ipari, mezőgazdasági tevékenység alól. Munkának ettől kezdve csak az állami vagy szövetkezeti szektorban végzett munka számított; így váltak az emberek a hatalom által ellenőrizhetővé, kézben tarthatóvá. Ehhez a munkavégzéshez kötődtek a szociálpolitikai juttatások: a társadalombiztosítás, a családi pótlék, az üzemi étkeztetés, munkaruha, szakszervezeti üdülés, bölcsőde, óvoda, napközi, és sorolhatnánk még. Némely juttatás feltétele a folyamatosan egy helyen betöltött munkaviszony volt.

A cigányok zöme a nagyüzemi hierarchia legalján foglalt helyet. A pária-szintű bér munkás-létet a cigányság fölemelésének gesztusaként tűntette fel a hatalom, miközben az új életforma a hagyományos mesterségek felszámolása, a cigány közösségek bomlasztása irányába hatott. Segéd-munkásra bárhol szükség volt abban az időben, oda szegődtek, ahova éppen fölverték és nem utálták ki őket; ahol a nehéz munka leginkább elviselhető volt és a lehető legtöbbet keresték. Mindezek miatt és érdekében sűrűn váltogatták munkahelyeiket, az állami munkát meg is szakították, ha egy jobban fizető ide nyomon munka adódott. Így spontán módon kimaradtak számos kedvezményből, ami a jobb helyzetben lévő dolgozók számára természetes volt. Ráadásul stigmatként viselték a „vándormadár”, „megbízhatatlan” jelzőket, s az ítéletet, hogy ők a rendes munkát sosem fogják megszokni, mert *nem is akarnak dolgozni*.

Egyéves folyamatos munkaviszony volt a feltétele a kamatmentes építési kölcsönnek, de az elnyert összeget nem az építető cigány ember kapta a kezébe. Az ezzel kapcsolatos visszaélésekért soha senkit nem vontak felelősségre, egyedül a cigányokat, ha a „beilleszkedéshez” nyújtott feltételek elégtelennek bizonyultak az életforma-váltáshoz. Rajtuk verte el keserűségét az ugyancsak kiszigerelt többség, érdemtelennek kiáltva ki őket mindenfajta támogatásra.

Az „érdemesség” illetve „érdemtelenesség” elbírálása a szociális hatóságok komoly feladata lett. Nyomorúságos – bár meglehet, életmentő – segélyek kiutalását hosszas procedura előzte meg, s a döntés mindig a helyi hangulat függvénye volt. A megalázó helyzet kiforgatta maradék méltóságukból az amúgy is kiszolgáltatott embereket, akik így még érdemtelenebbnek tündek fel. Ha egy-egy hatósági ember szembefordult a bevett gyakorlattal, és emberségesebb módszert alkalmazott a cigányokkal kapcsolatos ügyintézésben, s ennek hatására az ügyfelek viselkedése már nem illusztrálta annyira az érdemteleniséget, az illetőt, „hivatali alkalmatlanság” miatt biztosan kimarták maguk közül a felettesek és a kollégák. Mert a kollektív tudatalatti szférájában működő konszenzus a cigányok kirekesztését határozta el, és ez erősebbnek bizonyult minden értelmes jó szándéknál. A politikai szövegek – „ez a társadalom minden-

kinek megadja a lehetőséget...” – csak megerősítették az embereket abban a tévhitükben, hogy ha valaki nem boldogul, annak ő maga az oka.

Másik alaptétel, hogy *a cigányokat le kell szoktatni a cigány életmódról*, és rá kell nevelni őket, hogy úgy éljenek, mint „más normális ember”. A „cigány életmód” ismérvei pedig a civilizálatlan nyomor tünetei lettek, amiből a cigányság nagy tömegei nem tudtak kilábalni. Mindazok a jelenségek, amelyek egy adott állapot következményei, a köztudatban mint a cigányság etnikai sajátosságai jelentek meg – miközben a tényleges etnikai sajátosságok, a cigányság létező kultúrája, figyelmen kívül maradtak és maradhattak. Ebből talán a legnagyobb baj az lett, hogy a cigányok jelentős részben maguk is elhitték, hogy cigánynak lenni csakugyan valami szörnyű dolgot jelent, s ha befogadtatásra törekednek, akkor le kell szokniuk a cigányságukról. A kollektív öngyűlölet szembefordította egymással az „érdemes” és „érdemtelen” cigányokat.

A szociális dörgedelmek: „járjanak tisztán, ne iganak, ne szüljenek annyi gyereket, tanulják meg, mire való a szalvéta és a wc-papír” (stb.) nyilvánvalóan hatástalanok a civilizálódás feltételei nélkül. A paternalista szociálpolitika viszont csak a zavaró jelenségekre figyelt, azok okaira nem, s a kor színvonalától messze lemaradt embereket a konszolidált többség normái szerint ítélte meg. Reménytelen helyzetüket még szankcionálta is, következképp minél inkább rászorult egy család a szociális támogatásra, annál kevesebb esélye volt rá. A szociális problémák „megoldásának” gyakori módja a gyerekek állami gondozásba vétele lett, s ebből további súlyos problémák származtak.

A cigány családok többségének mérhetetlen kulturális távolsága az iskola követelményeitől a cigány gyerekek zömét kirekesztette a továbbtanulásból, szakképzésből, jelentős mértékben még az általános iskola elvégzéséből is. S ezzel az ördögi kör bezárult. Nemcsak pénzen, sokkal inkább szemléleten múlta olyan iskolák megteremtése, ahol tolerálják a másságot, felfigyelnek az értékekre, amelyekre építeni lehet, hidat vernek különböző kultúrák közé a kölcsönös gazdagodás szándékával – de minden jel arra mutat, hogy ez nem cél.

Az „asszimilációs” nevezett szociálpolitikai törekvések tehát a cigányság kirekesztését eredményezték a gyakorlatban, s így a zavaró különbségek és ellentétek csak elmélyültek.

Napjainkra a helyzet katasztrofálissá vált. A cigányok jelentős része nemcsak munkanélküli, de munkaképtelen is. A többévtizedes nehéz munka, egészségtelen munkakörülmények, rossz lakásviszonyok, nélkülözések, idegfeszültségek aláásták egészségüket, megakadályozták szakemberré válásukat. Gyűlölet övezi a munka nélkül maradtakat, amiért nem dolgoznak, a féltékeny-illetlenül boldogulókat, amiért boldogulnak, míg a becsületes emberek hiába küszködnek. Támogatásuk ellen nagyobb a tiltakozás, mint valaha, a helyi önkormányzatok sorra-rendre vonják vissza a Kádár-rendszer szerény juttatásait is. A cigányságon vezet le indulatait az elszegényedő többség. Elvakultságukban az emberek még azt sem mérik fel, hogy saját jól felfogott érdekeik ellen hadakoznak, amikor egy félmillió népességet az életlehetőségektől fosztanak meg. A

növekvő bűnözést is egyedül a cigányok számlájára róják fel, az agresszió, az önbíráskodás viszont kölcsönös. Elszabadult a pokol.

Ilyen körülmények között a másik irány – nevezzük *integrációs*nak –, amely azt célozta, hogy a cigányok kultúrájuk örököseiként, emberi és etnikai méltóságuk, azonosságtudatuk révén válhassanak a társadalom teljes jogú polgárává, a lehető legnépszerűtlenebb ellenzéki felfogás lett. Ez az a nézet, melynek vállalásáért egyetlen hatóság, politikai szervezet, szociális- és oktatási intézmény sem kockáztatja presztízsét. A cigánysággal kapcsolatos problémák – minthogy megoldhatatlanok – egyértelműen kellemetlen feladattá váltak. Lerázásuk valósul meg mindenütt; a megoldás irányába mutató törekvések vesztésre állnak. Jó példa erre az a történet, amely az egyik kaposvári iskolában játszódott le. Az iskola az évek folyamán elcigányosodott. A legkevésbé asszimilált, cigány anyanyelvű gyerekek az alsó tagozaton külön cigány osztályokban tanultak. „Felzárkóztatásuk” nem sikerült, ezért az új igazgató úgy döntött, hogy megszünteti ezeket az osztályokat. Egyszeri tesztvizsgálat elég volt ahhoz, hogy az itt tanuló gyerekeket az 5 kilométerrel távolabb lévő kiegészítő iskolába utalják. Az igazgatói posztra másvalaki is pályázott: komoly, felkészült, a cigány gyerekek oktatásában nagy gyakorlattal rendelkező pedagógus; egy Waldorf-típusú, személyiség-központú iskola koncepciójával, különös tekintettel a cigány gyerekekre. Erre a pályázatra mindössze öten szavaztak a testületből. A többi pedagógus nem táplált magában semmiféle ambíciót a cigány gyerekek fölnevelését illetően. Másik példa: egy budapesti iskola az elmúlt években gyűjtötte a hátrányos helyzetű gyerekeket. Az új igazgató úgy döntött, hogy ő ebből elitiskolát csinál. Akik nem felelnek meg az elit követelményeknek, mehetnek kiegészítőbe, ha nem is fogyatékosok; esti iskolába, ha nem is töltötték be a tizenhatodik évüket. Mindegy! Senkinek sem fontos, mi lesz velük. A szociális intézmények figyelme és rokonszenve az *újonnan* elszegényedők felé fordul; hozzájuk képest az *eredendően* is szegény cigányok érdemtelenebbek a támogatásra, mint valaha. Még a családi pótlékot is sajnálják tőlük, ami most már alanyi jogon jár minden gyerek után. Egy MDF-es alpolgármester nyíltan megmondta, milyen fajta nevelőmunkát vár a Családsegítőtől: csökkentsék a cigány asszonyok szülési kedvét.

A szociális munkának az a típusa, amely nem a rászorulókkal szembeni követelményekből, hanem a rászorulókból és a minden embert megillető *méltóságból* indul ki, voltaképp egyetlen alapelve támaszkodik: *senkit nem lehet másként boldogítani, csak úgy, ahogyan ő maga boldogulni akar és tud*. Szükséges azonban körvonala, hogy a cigánysággal kapcsolatban ez mit jelenthet a mai gyakorlatban.

A társadalmunkban működő, konszenzuson alapuló mechanizmusok – és ezek olyan előítéletekből táplálkoznak, amelyeket az emberek észre sem vesznek magukon – konzerválták a cigányság társadalmonkívülségét. Kilátástalan helyzetében csak egy enyhítő körülmény akad: hogy ez az, amit évszázadokon keresztül megszokott. Gyakorlata van benne. Napjainkban is kialakítja túlélési stratégiáit. Nem újság számára a törvények kijátszása, mert létezését mindig is így tudta biztosítani. Ehhez társul most

a törvényes lehetőségek kiaknázása. Ilyen például az a foglalkozásnak is beillő tevékenység, mely a megszerezhető segélyek meg is szerzésére irányul. Az adott körülmények között ez rendkívül időigényes, nagy pszichológiai érzéket és technikát kívánó feladat. És nagyon sok kellemetlenséggel jár. Munkával megszerezni a pénzt valószínűleg könnyebb lenne. Csakhogy úgy nem tudja. Vagy nincs munka, vagy betegsége miatt nem tud dolgozni, vagy csak olyan munkája van, aminek a jövedelme nem elég a megélhetéshez. Aki meg tudja keresni a pénzt, nem kuncsorog segélyért. Bevett módszer lett a szociális alapon kiutalt lakás értékesítése, kisebbre cserélése. Ilyen és hasonló esetekben az emberek felületesen ítélkeznek a cigányok rovására, a helyzet összetevőinek mérlegelése nélkül.

És feltétlenül megkapja a stigmát az a szociális munkás, aki a helyzetet pontosan ismeri, és az érdekeltek szemszögéből ítéli meg. Gyanússá válik az az intézmény is, amely ilyen embert foglalkoztat.

Fölmerülhet a kérdés: miért nem veszi kezébe népe sorsát a cigány értelmiség?

A válasz nagyon egyszerű. Mert nem képes rá. Nincs abban a helyzetben. Azok az értelmiségiek, akik különböző területeken – oktatásban, közművelődésben, szociális munkában – felvállalják népük gondjait, olyan malomba kerülnek, amely rövid úton felőrli őket.

Az egyik malomkő: a társadalom követelményei. „Azért vagy, hogy megneveld őket.” A másik: a nép elvárásai. „Azért vagy ott, hogy segíts.” Megfelelni egyiknek sem tud. Ekkor, mondjuk, elmegy a politikába. Ismét dilemma elé kerül: hatalom vagy szolgálat? A koncot felkínálják neki. Idegei ekkor már elég tépettek. Elfogad bizonyos kompromisszumokat. Még áltatja magát: a nép érdekében. Belemar azokba a társaiba, akik a nép érdekét másképp fogalmazzák meg. Azok meg őbelé. Marakodnak egymással a kis koncokon, amik csak arra nem jók, hogy valamit is változtatni lehessen. Közben messze kerülnek a társadalmon kívül evickélő tömegektől.

Megkeresett két fiatal. Az egyik főiskolán, a másik egyetemen készül szociális munkásnak. Elmondták, hogy társaik között többen is vannak, akik nyitottak, érdeklődők a cigányság iránt. Tanulni szeretnének, és majd dolgozni is ezen a területen. Kellene valaki, akinek az élete, személyisége ebben eligazítaná őket. Rám gondoltak.

Épp abban a lelkiállapotban találtak, amikor úgy gondoltam: számomra ez a misszió véget ért. Megtettem, amit megtehettem, a továbbiakban nincs mit mondanom.

Mégis el kellett gondolkodnom: mit mondhatnék nekik? És rá kellett jönnöm, hogy volna mit. Mert ismereteim konzekvenciája nemcsak a keserű tapasztalat, hogy: minden hiába.

A cigánysággal való találkozás életem nagy szellemi kalandja, és szívem melengető élmények gazdag forrása volt. Van mit megosztanom, és azt is tudom, hogy ez a forrás nem apadt ki, tartogat még kincseket a keresőknek.

Hogy szemben álltam a hatalommal, hogy stigmát viseltem, az engem

sohasem zavart. Biztos voltam benne, hogy az igazság mindig a stigmatizáltak oldalán van. Pontosabban: az ezerarcú igazság arcai közül az övéké a legfontosabb.

Abban is biztos vagyok, hogy életünk értékmérője nem a siker, s a kudarc nem feltétlenül vereség. Aki az árral szemben úszik, bajosan lehet sikeres, de kudarca talán többet ér azok sikerénél, akiket az ár sodor. Nem tudom, mi a megoldás, változatlanul csak kérdéseim vannak. Valamit mégis találtam: az élet igazi árama nem ott működik, ahol a megoldási javaslatok elhangzanak. És az élet okosabb nálunk.



HARMADIK PART teljességügyi értesítő

A KÖRNYEZETTEL,
EGYMÁSSAL
ÉS ÖNMAGUNKKAL
való együttélés új és régi útjait
keresők folyóirata



Megjelenik: 1989 óta,
évszakonként nyolcvan oldalon.
Főszerkesztő: Maurer György



Kapható nagyobb könyvesboltokban,
klubokban és előfizetéssel
Címünk: 1124 Budapest, Németvölgyi út 120.
Telefon: 155-7565 (új!)

INGYENES
mutatványszámot kérésre küldünk.